

KARÁCSONY ÁGNES

HARC, HAJLSZA, VÉR

ÍGY MŰKÖDTEK A RÓMAI AMFITEÁTRUMOK

IMintha két klasszikus görög színházat egymás felé fordítanánk és összeillesztenénk őket – így lesz ovális forma a látványos és kegyetlen szórakoztatás római birodalmi építménye. Az amfiteátrum: két színházat vagy kettős színházi teret jelent. Történetét, amely végigkísérte az ókort, régészek, Láng Orsolya és Bartus Dávid segítségével idézzük föl. Aquincum építészeti példája alapján megtudjuk azt is, mi a különbség a polgárvárosi és a katonavárosi amfiteátrum között.

Aquincum építészeti példája alapján megtudjuk azt is, mi a különbség a polgárvárosi és a katonavárosi amfiteátrum között

IElsősorban a gladiátorjátékok színhelye volt az amfiteátrum, ahol gyakran újrajátszottak csatákat, mitológiai, történelmi harcokat is. Többnyire vérre ment a „hagyományörző játék”, nem imitálták a küzdelmet. Állathajszákat, úgynevezett venatiókat is rendre műsorra tűztek itt, egy-egy előadás több száz vagy több ezer állat életébe is kerülhetett. Nyilvános kivégzéseket is rendeztek, először elítélt bűnözőket, később keresztényeket öltek meg az arénában. A harc, a hajsza, a vér, a tömeghergelés, a „cirkusz” a monumentális show része volt: részletekig megrendezett program, amely egész nap is eltartott – a vidám zenés felvezetéstől a kivégzésen át a fő attrakcióig, a gladiátorjátékig.

részletekig megrendezett program, amely egész nap is eltartott – a vidám zenés felvezetéstől a kivégzésen át a fő attrakcióig, a gladiátorjátékig

IBartus Dávid régész, egyetemi docens, az ELTE régészeti tanzéekének vezetője azt mondja: pontosan nem tudni, honnan ered a gladiátorjáték. Egyes hipotézisek szerint az etruszoktól. Más kutatók úgy gondolják, inkább Dél-Itáliából, vélhetően az oszk vagy a szamnisz népektől. E területekről fennmaradtak ugyanis olyan sírfestmények, amelyek küzdő, harci játékokat ábrázolnak, s tűnhetnek akár korai gladiátorjátékoknak is.

IAnnyi bizonyos: a legkorábbi gladiátorjátékok halotti, áldozati szertartásokon zajlottak, és elképzelhető, hogy már eleinte is hadifoglyokat küldtek a küzdőtérbe. Rómában az első

feljegyzett gladiátorjáték egy híres római közéleti személyiség temetéséhez kötődik, a fia rendezte, s afféle impozáns show-műsor lehetett Kr. e. 264-ben.

egy időben a római Forumra vitték ezt a népszórakoztatást is: multifunkcionális tér volt, a közélet különféle eseményeinek helyszíne

¶ De sokáig csupán alkalmi helyszíneken tartották a birodalmi gladiátorviadalokat. Jóval később kezdtek épülni az amfiteátrumok. Egy időben a római Forumra vitték ezt a népszórakoztatást is: multifunkcionális tér volt, a közélet különféle eseményeinek helyszíne. Miként Bartus Dávid említi: a legújabb és leginkább elfogadott kutatások azt feltételezik, hogy az ideiglenes fa ülésorok a Forum formáját követték. Tegyük hozzá: ez azért még a Római Köztársaság korabeli terület, amely jóval kisebb, mint amit ma neveznek Forumnak. A lelátókat hozzáerősítették az ottani épületekhez, így az ülések felvették az ellipszis formát a bazilikaépületek mentén.

¶ „A Római Köztársaság korának vége felé már annyira népszerűvé vált a gladiátorjáték, hogy szükség volt állandó helyszínre. A Kr. e. 1. században épültek az első amfiteátrumok – fából. Persze gond volt velük. Megesett, hogy a fatákolmány összedőlt, és maga alá temetett embereket. Idővel már kőből építették ezeket, illetve sokszor használjuk a földamfiteátrum kifejezést, ami azt jelenti: földtöltésbe alapozták a kőüléseket” – magyarázza Bartus Dávid.

a rómaiak nemcsak az istenvilágot vitték magukkal a meghódított területekre, hanem a szórakoztatást is

¶ Az első kőamfiteátrumot Itáliában, Pompejiben az oda telepített veteránjai számára emelte a diktátor Sulla. Az amfiteátrumépítészet a Kr. u. 1. századra, a Flaviusok korára teljesedik ki, akkor épül a „csúcshelysín”, a Colosseum is, amely klasszikus kőamfiteátrum. Onnantól terjed el az amfiteátrumok kultusza az egész birodalomban: a rómaiak nemcsak az istenvilágot vitték magukkal a meghódított területekre, hanem a szórakoztatást is.

¶ Róma kellős közepén a Colosseum – jelenlegi tudásunk szerint – a világ legnagyobb amfiteátruma, ahova ötvenezren fértek be. Az emeleti szinteket dór, jón és korinthuszi oszlopok, illetve pilérek tagolták, kívülről pedig rengeteg bronzszobor díszítette. Megnyitása hatalmas, száznapos ünnepségsorozat volt. Egyes feljegyzések arról szólnak: a Colosseumban, az utolsó gladiátorjátékig – 404-ben tiltották be hivatalosan – 500 ezer embert és egymillió vadállatot öltek meg.

¶ Kevesen tudják, hogy alépitményei is vannak a Colosseumnak az aréna alatt. (Az aréna latinul homokot jelent: homokkal borították a küzdőteret.) Ott tartották és éheztetéssel hergelték a vadállatokat, ott készültek a harcosok is, és liffel vitték fel őket a küzdőterre. A Nápoly melletti Pozzuoliban (ókori neve Puteoli) végig lehet sétálni az amfiteátrum arénája alatt, ott jól követhető ez a föld alatti rendszer.

akadt olyan is, aki nem szerette a gladiátorjatekokat, nem is szervezett efféle látványos eseményt, például Tiberius

¶ Bár a legtöbb császár a nagy győzelmei után grandiózus ünnepi harci tornát rendezett a Colosseumban, akadt olyan is, aki nem szerette a gladiátorjatekokat, nem is szervezett efféle látványos eseményt. Például Tiberius. Amikor meghalt, állítólag azt mondták a rómaiak: égessék el a holttestét az „amfiteátrumban”, hogy legalább egy olyan show legyen ott, amely hozzá kötődik.

KATONÁK ÉS GLADIÁTOROK

¶ A fizetőképes katonaság remek felvevőpiaca volt a római kori szórakoztatásnak is. Bárki bármit könnyen eladhatott a légiótáborok környékén, hiszen a katonák mindig időben megkapták a zsoldjukat, ha nem, azt meg is bánta a császár. Nem véletlen: ahol volt légiótábor, ott két amfiteátrumot is építettek, egy katoná- és egy polgárvárosit, ahogy Aquincumban és Brigetióban is – ha csak a Pannonia provinciát vesszük. Persze eleve katonai célzattal hozták létre a Duna menti provinciák jelentős részét. Nem az ásványkincs számított, mint például Dacia esetében. Pannoniának a birodalmat kellett védenie néhány más, határ menti provinciával együtt. Úgyhogy ezeken a helyeken alapvetően a katonaság dominált, őket meg nem egyszerűen a látvány érdekelte: sportként fogták fel a gladiátorküzdelmet, figyelték közben a harci technikákat is.

ahol volt légiótábor, ott két amfiteátrumot is építettek, egy katoná- és egy polgárvárosit

Bár a legtöbb császár a nagy győzelmei után grandiózus ünnepi harci tornát rendezett a Colosseumban, akadt olyan is, aki nem szerette a gladiátorjatekokat, nem is szervezett efféle látványos eseményt.

az erős és nagy
secutorral
szemben a fürge
és vékony retarius
állt hálóval
és háromágú
szigonnyal,
mindenféle páncél
nélkül, egyetlen
felkarvédővel

¶ A legnehezebb fegyverzetű gladiátor a secutor volt: beszélő név, üldözőt, űzőt jelent, s általában igyekezett ellenfelét lerohanni. Sisak volt a fején, két kicsi lyukkal a szemnél, alig látott, alig kapott levegőt, kardja (gladius) és nagyméretű pajzsa volt. Az erős és nagy secutorral szemben a fürge és vékony retarius állt hálóval és háromágú szigonnyal, mindenféle páncél nélkül, egyetlen felkarvédővel. Kiegyenlítődték az esélyek így. Ritkán ugyan, de akár még döntetlenre is végződhetnek az efféle vívások. Szigorú szabályai voltak a párharcnak, sőt a játékvezető arra is ügyelt, hogy ne legyen vége gyorsan.

¶ Kicsit hasonlóan ment, mint a mai profi boks. Nem az volt a lényeg, hogy hamar kiüsse, illetve megsemmisítse egyik harcos a másikat: a nézők már akkor is szórakoztatásra vágytak a pénzükért, hosszú és izgalmas összecsapásokra. Nagyon díjazták a technikás küzdőt, gyakorta azért élte túl mégis a vesztes gladiátor, mert a közönségnek tetszett a technikája, a hősiessége. Ha meg a gladiátorok – főként elítéltek, hadifoglyok, de lehetek köztük önkéntesek is, akik pénzért vállalták ezt – sokáig jól küzdöttek, elnyerték a szabadságot.

¶ Hozzáteszi Bartus Dávid: a filmekben gyakorta félreábrázolják a gladiátorjátékokat. Egy történész szakértő azt kérte a *Gladiátor* című film világpremierje előtt: töröljék nevét a szakértők közül, mert nem fedti a valóságot Ridley Scott mozija. Arra sincs bizonyíték írásos források és kutatások alapján, hogy a lefelé mutató hüvelykujjal a gladiátort a halálba küldték a nézők, a felfelé mutató hüvelykujjal pedig megmentették. Véltetően éppen ellenkezőleg lehetett: a kardhüvelyből kihúzott kardot jelképezte a felfelé hüvelykujj, ami arra utalt, hogy végezzenek a gladiátorral. S talán ökölbe szorított kézzel vagy sehogy nem mutatták, hogy életben maradhat. Jean-Léon Gérôme 19. századi francia festő egyik képén látható egy ilyen viadal, ahol a közönséget lefelé mutató hüvelykujjakkal festette meg. Nem kizárt, hogy innen vették át ezt a kézgesztust.

nemrég geofizikai
módszerekkel
rátaláltak
a mélyben egy
gladiátoriskolára

¶ Az egykori Pannonia tartománybeli Carnuntumban (ma: Alsó-Ausztria) nemrég geofizikai módszerekkel rátaláltak a mélyben egy gladiátoriskolára. Általában az amfiteátrum mellé építették ezeket, s hasonlóan oválisra, noha kisebb méretűre. Itt képezték az adott fegyvernemre a római kori bajvívókat.

Arra sincs bizonyíték írásos források és kutatások alapján, hogy a lefelé mutató hüvelykujjal a gladiátort a halálba küldték a nézők, a felfelé mutató hüvelykujjal pedig megmentették.

A trénerek általában kiöregedett és elbocsátott gladiátorok voltak, azaz profi veteránok. Komoly diétára fogták a harcosokat, akik orvosi felügyelet alatt álltak. Nagy üzlet volt a gladiátorjáték, a „szponzornak” az kellett, hogy minél hosszabban bírja a gladiátor, akire fogadni is lehetett. Pompejiből maradt fenn falrészlet pálcikaemberekkel, mellettük a gladiátornevek, és az, hogy hány győzelmet arattak.

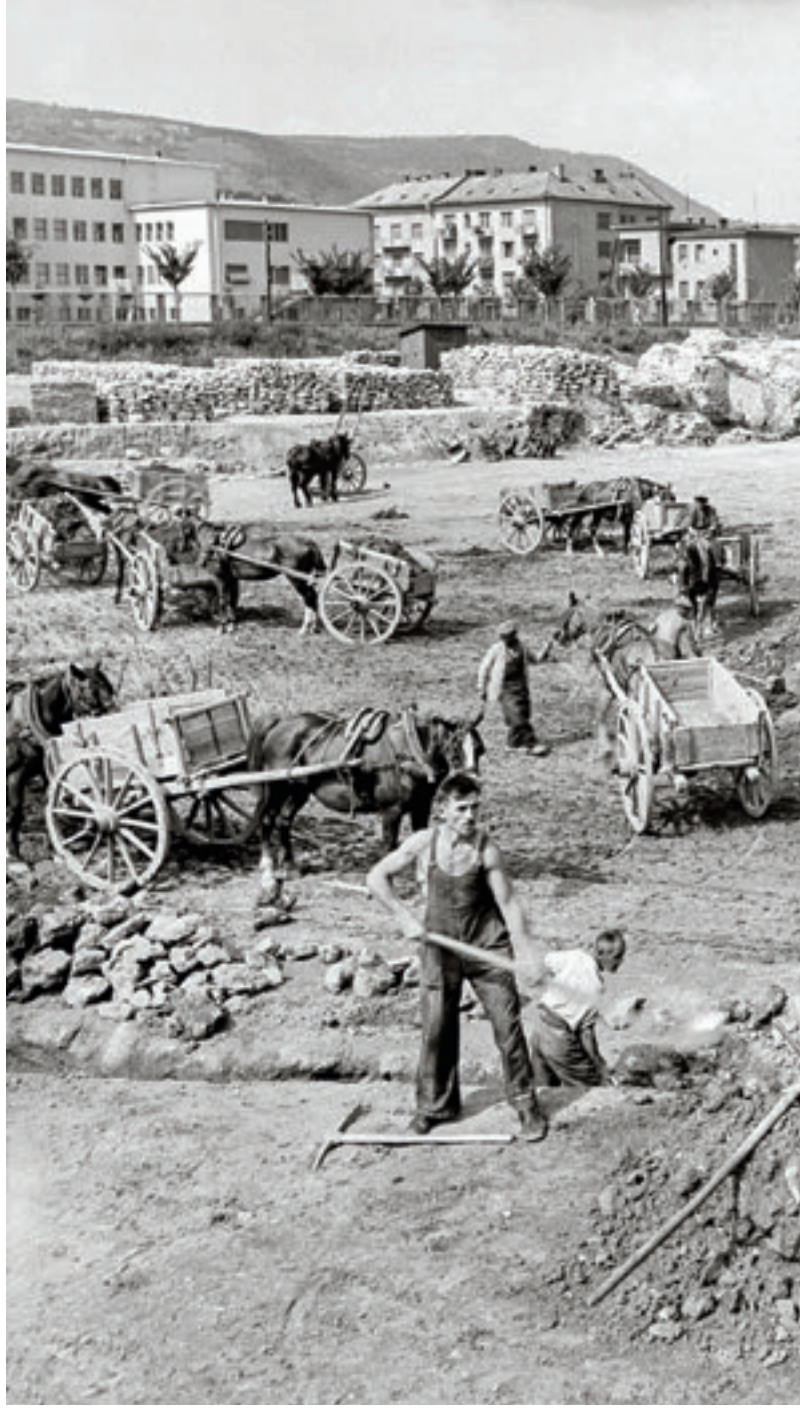
¶ Ha már Pompeji szóba jött, Láng Orsolya régésztől, főmuzeológustól, az Aquincumi Múzeum és Régészeti Park igazgatójától azt is megtudtuk: nem véletlen, hogy az amfiteátrumok többnyire a városon kívül kaptak helyet. Praktikus oka volt ennek: ahol sok ember összegyűlt – akár egy mai futballmeccsen –, a felfokozott hangulat miatt előfordulhatott rendbontás, amely akár rosszul is jöhetett a provinciaközpont vezetésének. Szerették volna a balhész dolgokat kívül tudni a városon.

ahol sok ember
összegyűlt
– akár egy mai
futballmeccsen –,
a felfokozott
hangulat miatt
előfordulhatott
rendbontás

¶ Pompeji, ahol viszont a városfalon belülré építették az amfiteátrumot, példa is egy nagy botrányra, amelyet nemcsak írott forrás, de falfestmény is megörökített. Nero császár uralkodása alatt történt, hogy Pompeji és a szomszédos Nuceria (ma Nocera) város szurkolói összejöttek egy barátságos gladiátoreseményre. Ám eldurvult a helyzet, a nézők összeverekedtek, halálos áldozatok is voltak. A szenátus és Nero császár erre úgy döntött: tíz évre betiltja a gladiátorjátékokat. Csakhogy ennek egyáltalán nem örültek a lakók, és petícióval fordultak Nero feleségéhez, Poppaea császárnéhez, intézze el férjénél, hogy az feloldja a tilalmat. Nero egy-két esztendő múlva engedett is a kérésnek. Mindez egyrészt azt jelzi, mennyire kedvelték ezeket a játékokat, másrészt azt is, hogy bizony rendzavarásra is alkalmas események voltak, ahova kellett rendfenntartó, irányító is. Mégiscsak együtt volt tízezer ember.

¶ Nem véletlen: a később épülő amfiteátrumoknál már figyeltek arra, hogy a település szélére helyezték ezeket: az aquincumi

Az aquincumi katonavárosi amfiteátrum ásatai az 1930-as években kezdődtek
BTMAquincumi Múzeum, Archiv Fotótár

polgárváros amfiteátruma, amely a 2. század közepén épült, pont a városfalon kívülre esett. És az aquincumi katonavárosé is annak szélén van, bár azt nem vette körbe városfal.

AQUINCUMI AMFITEÁTRUMOK

¶ Külön katonai és külön polgári amfiteátrum persze nem csupán Aquincumban volt.

¶ „A határvidékhez közelebbi nyugati-európai provinciák településein – akár például Carnuntumban, Felső-Pannonia fővárosában – ugyanez a kettős helyzet van. Ami abból adódik: a provincia központjának van egy polgári és egy katonai települése is, amelyek közigazgatásilag és jogilag is más státusúak voltak. A polgári független, saját városi közigazgatással rendelkezett. A katonaváros erősen a katonai tábor felügyelete alatt volt jogilag és igazgatásilag is. A légiótábor parancsnoka alá tartozott. Ez a helyzet csak a 3. században változik. A katonai amfiteátrumok azért nagyobbak, mert nem csupán a polgári lakosok szórakoztatására szolgáltak, hanem katonai gyakorló pályaként is. A polgári amfiteátrumokba kifejezetten a polgári lakosság járt, illetve Aquincum esetében a környező villagazdaságok lakosai” – említi Láng Orsolya.

¶ Aquincum három fő településrésze a légiótábor, körülötte a katonaváros és a polgárváros. De volt egy negyedik is: az óbudai, budai részen húzódó villák sora, amelyek voltaképpen tanyagazdaságokként működtek néhány négyzetkilométernyi földterülettel. Tulajdonosaik az aquincumi városi elitből, a felső középosztályból kerültek ki. Mondhatnánk „víkendtelkeseknek” is őket, hiszen pontosan azért vásárolták a telkeket, amiért jó néhány évszázaddal később a városi lakosság, hogy szezonálisan ott termesszenek zöldségeket maguknak, vagy akár piacra is. Sokan közülük ki is költöztek a villákba.

¶ Az ő szórakoztatásukat szolgálta a polgárvárosi amfiteátrum, amely az öt-hatezer férőhelyével nagyjából feleakkora volt, mint a katonavárosi, ahova tíz-tizenkétezer fértek be. Előbbi a mai Szentendrei út–Zsófia utca kereszteződésében, utóbbi

a katonai amfiteátrumok azért nagyobbak, mert nem csupán a polgári lakosok szórakoztatására szolgáltak, hanem katonai gyakorló pályaként is

*háromszor-négyszer
nagyobb volt
a katonaváros
lakossága, mint
a polgárvárosé*

a Nagyszombat utca–Pacsirtamező utca–Viador utca–Szőlő utca által határolt területen található. Eleve háromszor-négyszer nagyobb volt a katonaváros lakossága, mint a polgárvárosé. Az arénája, a küzdőtere pedig nagyobb, mint a Colosseumé.

*kisméretű hajókkal
eljátszottak híres
vízi csatákat is
az amfiteátrumban*

¶ „Vélhetően ezt a nagy amfiteátrumot használta a hadsereg gyakorlatozásra, de katonai parádékhoz is. A katonavárosi amfiteátrumot szándékosan mélyedésbe építették, alácsatornázták, azon keresztül jutott el a víz az arénába a Dunából. Kifejezetten jók voltak a rómaiak abban, hogyan kell mesterségesen elterelni a Dunát. Kisméretű hajókkal eljátszottak híres vízi csatákat is az amfiteátrumban – kicsit disneyland-szerűen kell elképzelni a dolgot, csak olykor vérre ment a küzdelem. Erre a mesterséges csatornára a kilencvenes évek elején bukkantak feltárás során” – meséli Láng Orsolya.

¶ Arról is maradtak fenn írásos források, régészeti leletek, hogy kik jártak az amfiteátrumokba.

¶ „A polgárvárosi amfiteátrum déli oldalán lévő ülésoroknál találtak köveket bevéselt nevekkal: leginkább városi prominensek, a városi tanács tagjai bérelhették az ülőhelyeket. Sokat közülük amúgy is ismerünk – sírköveik, oltárkövek, építési feliratok alapján. Van olyan családunk, a Victoriussal, amelynek tagjai több generáción át vezető posztokat töltöttek be a városi tanácsban: lakóházukat és villájukat is ismerjük” – mondja Láng Orsolya.

*a mi
amfiteátrumaink
nem hagytak
maguk után
olyan impozáns
emlékeket, mint
akár Rómában,
Pulában vagy
Észak-Afrika
területén,
Cuiculban*

¶ Pannonia provincia amfiteátrumai közül az aquincumi a legnagyobb. Volt még Brigetióban (Ószőny), Scarbantiában (Sopron), a savariai (Szombathely) amfiteátrum kutatása pedig most indult el. De a mi amfiteátrumaink nem hagytak maguk után olyan impozáns emlékeket, mint akár Rómában, Pulában vagy Észak-Afrika területén, Cuiculban (Genilla). Azok ugyanis – szemben amfiteátrumaink alapvetően földtöltéses konstrukciójával – sokkal masszívabban bealapozott, gigantikus kőépítmények voltak. Láng Orsolya megfogalmazásában: részben azért is úszták meg a következő évszázadok zűrzavarát is, mert a későbbi korok nem tudtak velük mit kezdeni. Például az észak-afrikai területeken számos romváros van jó állapotban. Ennek alapvetően az az oka, hogy az oda érkező

Nagyon jól dokumentált a katonavárosi nagy ásatás
BTM Aquincumi Múzeum, Archív Fotótár

beduin arab törzsek teljesen más életmódhoz szoktak. Van olyan hely a Közel-Keleten is, ahol még emeletmagasságban áll a római erőd, fagerendáival együtt.

RÉGI ÉS ÚJ ÁSATÁSOK

404-ben Honorius császár ténylegesen, formálisan is betiltja a gladiátorjátékokat. 640 évig szórakoztatták a közönséget

¶ 325-ben hoztak egy olyan törvényt, hogy a bűnözőket tilos gladiatori tréningre küldeni. És nagyjából Constantinstól kelteztethetjük azt a folyamatot, amikor már kevésbé engedélyezik ezeket a viadalokat. Majd 404-ben Honorius császár ténylegesen, formálisan is betiltja a gladiátorjátékokat. 640 évig szórakoztatták a közönséget. Gyakorlatilag végigkísérte az ókort az amfiteátrumok története.

¶ „A keresztény értékrenddel nem fért össze a gladiátorjáték: a tiltás a kereszténység elterjedésével függ össze, és azzal a ténnyel, hogy nagyon sokáig a keresztényeket vetették a vadállatok elé, ami egy büntetési mód volt. De hogy ezt törvényben kellett betiltani, éppen a rendkívüli népszerűségét jelzi. Szinte az egyetlen szórakozási lehetősége volt a határ mentén élőknek” – fűzi hozzá Láng Orsolya.

¶ Miután hivatalosan betiltják a gladiátorjatekokat, az egykori Római Birodalom amfiteátrumait részben átalakítják mindenféle célra. A népvándorlás korának végétől, a korai középkorban kifejezetten alkalmasnak bizonyultak erődnek, mivel kör alakúak, jól védhetőek voltak.

¶ „Azok az ásatások, amelyek révén feltárták az aquincumi katonavárosi amfiteátrumot, az 1930-as években kezdődtek. Akkor már tudták ugyan, hogy mit keresnek, viszont nem figyeltek a felső rétegekre. Ezért a hely utóéletével kapcsolatban nagyon sok információ elveszett. De nagyjából úgy rekonstruálható a története: a római kor után, a birodalom bukását követően, a népvándorlás korában néhányszor bevették magukat oda az átvonuló népcsoportok. Az egyik kapu alól előkerült egy germán kincslelet, néhány szép fibula, ruhakapcsoló tű és edények, ki is vannak állítva most nálunk, a múzeumban. De hogy az Árpád-korban miként használták, és hogy valóban ott lehetett-e Kurszán fejedelem vára –

a római kor után, a birodalom bukását követően, a népvándorlás korában néhányszor bevették magukat oda az átvonuló népcsoportok

elképzhető, hogy
már a 2. század
legelején
valamilyen
gyakorlótér
működött ott,
a mélyedésben

az megint más kérdés. Kétségtelenül jól védhető, zárt építmény volt, királydombnak is nevezték, hosszabb ideig kivégzőhelyként is működött – folytatja Láng Orsolya. – A 18. században, amikor Óbuda iparosítása megkezdődött, gyárakokat húztak fel oda, amelyekhez – korabeli térképeken lehet látni – sugarasan felhasználták a római alapokat. A régészek idővel, főként a 20. század elején, amikor már tudományosabb formát öltöttek az ásások – közbevetőleg: a polgárvárost a 19. század második felében tárták fel –, tanulmányozták a térképeket, próbálták lokalizálni a tábor helyét. És akkor rádöbbenek, hogy gyanúsán kör alakú az a terület, kell ott lennie valaminek. Ráadásul a Viador utcából 1932-ben előkerült egy felirat, amelyet akkor az amfiteátrum építéséhez kötöttek, ma már vitáznak róla. Szóval ahol a házikók voltak, elindultak az első próbafeltárások. Vannak fotóink arról, ahogyan bontják a házakat. 1935-től kezdődött a nagy ásás, s 1941-ben, a rekonstrukcióval befejeződött. Nagyon jól dokumentált az egész. Ahhoz viszont tényleg mélyásások keltenek, hogy pontosan megtudjuk, mióta áll ott amfiteátrum. Elképzhető, hogy már a 2. század legelején valamilyen gyakorlótér működött ott, a mélyedésben. A polgárvárosi amfiteátrumnál voltak ilyen kutatások, ott sikerült cölöpkonstrukciós előzményeket találni. Azt azonban itt sem tudjuk bizonyosan, milyen célra használták később az építményt.”

- ¶ Láng Orsolya szerint a korai periódusok kiderítése nagyon izgalmas lenne, amire egyszer, a későbbiekben majd biztosan nyílik is lehetőség.
- ¶ „Még rengeteg a megválaszolatlan kérdés. Ha a mostani tudásunkkal, módszerekkel újrakutatjuk azt, amit már kutattunk, sokkal több információt nyerünk, hiszen a régészet tudománya is fejlődik. De annyi helyen muszáj mentenünk a menthetőt – éves szinten majdnem nyolcszáz beavatkozásunk van a fővárosban –, hogy ez ráér, ha lehet így fogalmazni. Annyira mélyen vannak az amfiteátrumok rétegei, hogy nincsenek veszélyben, oda bármikor vissza lehet menni kutatni. Ugyanakkor az irodaházak, a lakóparkok gombamód szaporodnak, ha nem vagyunk ott időben, eltűnnek az előzmények. Budapest egy óriási lelőhely.”

2. ábra
A lelőhely alaprajza a 18. század elején
(Készítette: Marsilius, A. F.)